

JOSEF ČEŠKA

ODSTUPŇOVÁNÍ ZEMĚDĚLSKÝCH CELKŮ VE STAROVĚKÉ ITALII

Určit hranice mezi drobnou a střední zemědělskou usedlostí, statkem a velkostatkem není nikdy snadné, a to ani tehdy, když se můžeme opřít o přesné a všestranné statistické tabulky a údaje. Řeší-li se takové otázky v nové době, nedochází arci zpravidla ke sporům, co je typicky velké, střední a drobné hospodářství, ale vždy je problém, kdy už je a kdy ještě není ten který zemědělský celek velký, střední či malý. Pojednáváme-li však o starověké Itálii, nemůže být tak přesné dělení vůbec naším cílem. V antických pramenech nejsou žádné tabulky a nemáme ani dostatek údajů o rozloze pozemků, podle nichž bychom si nějaké tabulky mohli sestavit. Proto je také náš cíl daleko skromnější. Jde nám jen o to, abychom aspoň přibližně určili, co máme — mluvíme-li o italském zemědělství ve starověku — vůbec pokládat za typický velkostatek, co za statek a střední usedlost a jaká asi byla maximální výměra drobné usedlosti. Římané neměli k tomu účelu přesnější terminologie, ale nepochybně musili mít, pokud jde o velikost zemědělských celků, nějaké měřítko.¹⁾

Již starší badatelé, dokazovali, že se nejstarší rozdělení římského občanstva dalo podle majetku pozemkového, a jsou-li výpočty těch badatelů správné, byl census první třídy 20 jiter, druhé třídy 15, třetí třídy 10, čtvrté třídy 5 a páté třídy dokonce jen 2 jitra.¹ Uznává se, že Římanům v době královské a na počátku doby republikánské vskutku stačilo pole o výměře pouhých dvou jiter k výživě celé rodiny. Ovšem zdrojem výživy nebylo tehdy jen polní hospodářství, nýbrž vedle něho byla zvláště chovu dobytka věnována velká péče. Toto hospodářské odvětví mělo ve starých dobách hlavní důležitost, a podle množství dobytka se také posuzoval stupeň zámožnosti. K chovu dobytka arci heredium o dvou jitrech nemohlo stačit a také k tomu nebylo určeno. Větší část římského území zůstala totiž zprvu nerozdělena, a na těchto občinných pozemcích, zvaných ager publicus, mohl pást svůj dobytek každý občan.²

V době pozdější, za změněných hospodářských a společenských poměrů, nemohlo však políčko o dvou jitrech k obživě rodiny stačit. Již na počátku IV. století př. n. l., když bylo dobytto Vejí, byla římskému lidu přidělována půda po $3\frac{1}{2}$ ³ nebo dokonce po 7 jitrech.⁴ Dále jsou zprávy o tom, že byly o padesát let později rozděleny assignační údíly ve výměře $2\frac{3}{4}$ jitra na území privernském a $3\frac{1}{4}$ jitra na území falernském,⁵ kdežto r. 183 př. n. l. dostávali již římstí občané v koloniích 5—10 jiter: v Potentii a v Pisauru po šesti jitrech,⁶ v Mutině po pěti, v Parmě po osmi a v Saturnii po deseti jitrech;⁷ rovněž roku 173 př. n. l. byly rozděleny „agri Ligustini et Gallici“ po deseti

jitrech římským občanům, po třech Latinům.⁸ I význačným římským politickým osobnostem postačily prý ještě ve III. století př. n. l. usedlosti zcela malé; připomíná se, že M. Atilius Regulus (konsul r. 267 a 256) vlastnil pouhých 7 jiter půdy.⁹

Všechny tyto výměry je možno označit bez dalšího rozvažování jako usedlosti drobné, a to tím spíše, hodnotíme-li je pod zorným úhlem těch podmínek, jaké byly v Itálii zhruba od poloviny II. století př. n. l. Hranici oddělující tyto drobné usedlosti od zemědělského celku vyššího stupně — který by bylo možno nazvat střední usedlostí, lánem nebo dvorcem — je s velkou pravděpodobností výměra údělů Tib. Graccha, t. j. 30 jiter.¹⁰ Průměrná velikost střední usedlosti či menšího dvorce bývala nepochybně větší; snad ji uvádí gromatik Hyginus v jednom svém příkladě, v němž se mluví o 46—66 jitrech.¹¹

Za statek střední velikosti se obvykle uznává výměra Catonova:¹² vinice o stu jitrech¹³ a olivové pole o 240 jitrech.¹⁴ Ovšem popluží, na němž se pěstovalo obilí a na němž byla také luka, mělo rozlohu větší, ale pravděpodobně i zde je hranicí mezi statkem střední velikosti a velkostatkem výměra určená Tib. Gracchem jako maximální pro držbu obecních pozemků, tedy 500 jiter.¹⁵

Aby nebylo mé dělení příliš jednostranné a hypotetické, použiji ještě jednoho měřítka, a to podle počtu otroků. Východiskem je mi *lex Fufia Caninia* z r. 2 př. n. l. Obsah tohoto zákona uvádí právník Gaius:¹⁶ „Zákonem Fufiovým a Caniniovým byla ustanovena jistá míra při propouštění otroků závětí. Neboť tomu, kdo bude mít více než dva, nikoli však více než deset otroků, je dovoleno propustit nejvýše polovinu toho počtu; tomu pak, kdo bude mít více než 10, nikoli však více než 30 otroků, je dovoleno propustit nejvýše třetinu toho počtu. Avšak tomu, kdo bude mít více než 30 otroků, nikoli však více než sto, je dáována možnost propustit nejvýše čtvrtinu. Posléze tomu, kdo bude mít více než 100 otroků, nikoli však více než 500, není dovoleno propustit více než jednu pětinu; (o tom, kdo má více než 500 otroků, není v tomto zákoně zmínky),¹⁷ ale zákon předpisuje, aby nebylo nikomu dovoleno propustit více než 100 otroků.“

Zákon Fufiův a Caniniův rozděluje tedy římské občany do pěti skupin podle toho, kolik mají otroků:

1. Římané mající nejvýše 2 otroky,
2. Římané mající 3—10 otroků,
3. Římané mající 11—30 otroků,
4. Římané mající 31—100 otroků,
5. Římané mající přes 100 otroků.

Toto dělení sotva lze pokládat za náhodné, nezdůvodněné praxí, proto se pokusím právě s použitím tohoto měřítka a měřítka výše uvedeného sestavit tabulku velikosti italských zemědělských celků. Pojítkem mi budou tři údaje. Columella píše, že jeden otrok stačí vykonat práci na sedmi jitrech vinice,¹⁸ a s tím souhlasí i zpráva Catonova, že je třeba ke vzdělání vinice o 100 jitrech 16 otroků;¹⁹ odečteme-li šafáře se šafářkou, je to opět jeden otrok na sedm jiter. Druhý Catonův údaj se týká olivového sadu o výměře 240 jiter; tam bylo zapotřebí 13 otroků i se šafářem a šafářkou.²⁰

Uvedl jsem již obecný názor, že je Catonova výměra pokládána za statek střední velikosti, a také jsem uvedl svůj předpoklad, že je hranice mezi střed-

ním statkem a velkostatkem ve starověké Italii výměra 500 jiter. To potvrzuje i lex Fufia Caninia, neboť zařazuje do jedné skupiny Římany, kteří měli 11—30 otroků. Podle toho můžeme pokládat italský zemědělský celek o výměře 100 anebo lépe 150—500 jiter za střední statek.

U malých celků je možno počítat s počtem otroků poměrně menším, protože tam leckdy pracovali i svobodní členové sedláckovy rodiny, a nebylo tam většinou žádných sluhů. U větších celků je sice nutno počítat s početnější čeledí městskou (familia urbana), ale také s pastvinami — nehledíme-li k villám úzce specializovaným. A tak docházím k tomuto rozdělení:

1. drobná usedlost	maximálně 30 jiter,
2. střední usedlost, lán nebo dvorec	30—150 jiter,
3. střední statek	150—500 jiter,
4. velkostatek	500—2000 jiter,
5. latifundium	více než 2000 jiter.

Ověrme si nyní toto rozdělení podle několika konkrétních údajů v pramenech. Nejdříve připomeňme „poličko“ (agellus), které dal Plinius Mladší své chůvě.²¹ Mělo cenu 100.000 sesterciů, což činí, přepočteno na jitra, 50—66 jiter;²² byl to tedy menší dvorec, a to by byl vskutku důstojný a přiměřený dar od takového majitele pozemků, jako byl Plinius, který „vězel téměř celý ve svých statcích“.²³

Jako příklad statku střední velikosti se v literatuře zpravidla uvádí statek Horatiův, ale o jeho výměře nevíme nic bližšího, toliko se předpokládá, že na něm nepracovalo kromě pěti nájemců, o nichž se básník zmiňuje,²⁴ více než 20 otroků.²⁵ A tento odhad také odpovídá tomu dělení, které jsem uvedl.

Duchaplný je způsob, jakým se snaží M. J. Sergejenková²⁶ vypočítat rozlohu polí patřících k ville u Boscoreale. Dochoval se tam vinný sklep s 84 velkými sudy, z nichž, jak bylo již dříve zjištěno, bylo v době výbuchu Vesuvu víno v 72 sudech. Podle toho Sergejenková vypočítala, že mohla k té ville patřit vinice o 50 jitrech. Sergejenková dále podle určení světnic v domě soudí, že měla tato villa 13 otroků, a to i se šafářem, šafářkou a vrátným. Ten počet, ať už je úplný nebo nikoli — Sergejenková nebere v počet žádné služebnictvo, které mohlo bydlit v mezipatře —, zařazoval by majitele villy podle zákona Fufiova a Caniniova již do třetí skupiny. A předpokládáme-li že měl majitel villy kromě vinice, snad spojené s olivovým sadem, i rozsáhlejší obilní pole, zčásti snad i pronajaté, bylo by pravděpodobné, že snad k ville patřilo přes 150 jiter půdy. Sergejenková ovšem pachtýře nebere v úvahu a pokládá za maximálně možnou výměru 100 jiter.

Mám tedy za to, že můžeme villu u Boscoreale²⁷ počítat právem za statek střední velikosti, jak o tom konečně svědčí i rozsah stavení, kdežto villa v údolí Sarna a t. zv. Menandrův dvůr²⁸ představují již pravděpodobně typ velkostatku. V odborné římské literatuře máme pak velkostatek i s dekuriemi otroků na něm pracujících nejvýstižněji popsán v díle Columellově.

Je obecně znám proslulý výrok Plinia Staršího, že latifundia zničila Italii,²⁹ a třebaš není výklad té věty zcela jednotný,³⁰ přece jen se obvykle a po právu soudí, že se tím míní zbídačení a úbytek drobných vlastníků půdy. Ten proces je v literatuře dostatečně vysvětlen, ale přece jen pokládám za vhodné dotknout se ještě otázky, pokud se vyskytovaly v Italii v I. stol. n. l. menší zemědělské celky. Že existovali v Italii drobní vlastníci půdy na sklonku republiky, máme bezpečně doloženo ještě u Varrona,³¹ ale pro dobu pozdější

takových zpráv není. Jakousi náhradou jsou však t. zv. alimentační desky z doby Traianovy.³² Potíž tu ovšem působí to, že v nápisech není uváděna výměra polí, nýbrž cena půdy. Th. Mommsen, jenž tyto nápisy důkladně rozebral,³³ pokládá sice za nemožné převést cenu pozemku na jeho výměru, protože cena půdy není jen v její rozloze, nýbrž i v její bonitě, ale přesto se o toto přepočítání pokusil J. Kromayer,³⁴ Ten došel k závěru, že bylo v době Traianově na území beneventském z uvedených 50 zemědělských celků 31 usedlostí s výměrou do 30 jiter a 19 s výměrou větší než 30, ale menší než 100 jiter; na území velejském a placentijském bylo podle něho rovněž z 50 zemědělských celků jen 18 usedlostí s výměrou do 30 jiter, 25 s výměrou 31–150 jiter a 7 s výměrou nad 150 jiter.³⁵

Výsledky získané rozborem t. zv. alimentačních desek nelze ovšem vztahovat na celou Itálii, tím méně, že ani nevíme, jak zámožní byli ti majitelé půdy, kteří jsou v alimentačních deskách uváděni jako sousedé (*adfines*), ale o tu věc mi zde nejde. Stačí to, že ještě kolem r. 100 n. l. drobní a střední vlastníci půdy v Itálii bezpečně existovali — o pachtýřích drobných a středních usedlostí v té době nikdo nepochybuje — a že tedy není ani pro tu dobu zbytečné zjišťovat přibližné měřítko, jak asi sami Římané ty zemědělské celky podle výměry od sebe odlišovali.

Jeden zajímavý doklad uvedu ještě z doby arci mnohem pozdější, a nadto nikoli z Itálie, nýbrž z Gallie. R. 379 zdědil Decimus Magnus Ausonius statek po otci u Bordeaux. Když byl r. 383 zavražděn císař Gratianus, odešel Ausonius ode dvora z Trieru domů a vkročiv do svého „statečku“ (*villula*), oslavil jej verši. V těchto verších mluví o maličkém dědictví (*parvum hereditium*), s nímž však může být člověk „vyrovnané mysli“ spokojen. Ausonius uvádí i výměru svého „statečku“: má 200 jiter orné půdy, 100 jiter vinice, 50 jiter luk a přes 700 jiter lesa; počet pracovních sil, jistě kolonů, je přiměřený velikosti „statečku“.³⁶

Zamyslíme-li se nad celým obsahem básně a nad uvedenou výměrou, je nám zřejmé, že jde aspoň o statek střední velikosti. Ausoniovo *deminutivum* „*villula*“ není totiž nijak směrodatné. Básník tu jen s citovým zabarvením zlehčuje své vlastnictví. Proti tomu nás může překvapit to, že básník Catullus, jenž žil v I. stol. př. n. l., nazývá vlastníka 40 jiter půdy a 30 jiter luk boháčem.³⁷ Ve skutečnosti to byl ovšem jen majitel malého dvorce, tedy člověk — kdyby neměl jiného vlastnictví — ve své době nijak zvláště zámožný. Jde tedy v obou případech o subjektivní označení zemědělského celku, a právě ta věc — poněvadž je to v pramenech zjev častý — leckdy ztěžuje, pokud není přímo udána výměra, ten který celek přesněji klasifikovat.

P o z n á m k y

³² Tradiční zeměměřičské termíny *heredium* a *centuria*, t. j. 100×2 jitra (Kubitschek, PWRE, III, s. v. *Centuria*, sl. 1960 n. a Fabricius, PWRE, XIII, s. v. *Limitatio*, sl. 678 n.), nemají pro náš výklad význam.

³³ Ph. E. Huschke, *Die Verfassung des Königs Servius Tullius*, Heidelberg 1838, str. 115; L. Lange, *Römische Alterthümer*, 3. Aufl., I, Berlin 1876, str. 492; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, Leipzig 1887, str. 248; a j. — Srov. též J. Král, *Státní zřízení římské*, Praha 1921, str. 93 n.

³⁴ J. Vančura, *Agrární právo římské republiky*, Praha 1908, str. 12 n.

³⁵ Liv. V 24, 4.

³⁶ Liv. V 30, 8.

⁵ Liv. VIII 11, 14.

⁶ Liv. XXXIX 44, 10.

⁷ Liv. XXXIX 55, 6—9.

⁸ Liv. XLII 4, 3 n.

⁹ Tento i jiné příklady z minulosti uvádí Val. Max. IV 4.

¹⁰ Že můžeme 30 jiter půdy pokládat již za hranici mezi drobnou a střední usedlostí, potvrzuje nepochybně i to, že na sklonku republiky dostávali vysloužilci pouze po 10 jitrech (Cic. ad Att. II 16, 1; de lege agr. II 78 n.) a za Augusta 12000 sesterciů (Cass. Dio LV 23).

¹¹ Corpus agrimensorum Romanorum, rec. C. Thulin, vol. I, fasc. 1, Teubner Lips. 1913, p. 164.

¹² Srov. H. Gummerus, Der römische Gutsbetrieb, Klio, Beiheft 5, Leipzig 1906, str. 77.

¹³ Cato 11, 1.

¹⁴ Cato 10, 1.

¹⁵ Soudí se, že normy maximálního záboru veřejných pozemků, navržené Tib. Grachem, úplně stačily k zavedení statků typu Catonova; N. A. Maškin, Istorija dřevněgo Rima, 1949, str. 247, čes. překl. Dějiny starověkého Říma, Praha 1952, str. 255, uvádí sice maximální rozměr 1000 jiter, ale ta mez byla stanovena jenom tam, kde byli za života otceva ještě aspoň dva dospělí synové, t. j. kde se dalo předpokládat pozdější dělení statku. — Výměru 500 jiter uznává za horní mez statku střední velikosti také V. I. Kuzičšin v článku Rasprostranjenije latifundij v Italii v konce Respubliki, Vestnik dřevněj istorii, 1957, č. 1, str. 77, ačkoli jinak v tom článku nedefinuje ostatní zemědělské celky, ba nepokouší se stanovit ani to, co máme pokládat již za latifundium.

¹⁶ Gaius Inst. I 42 n.; srov. též Paul. Sent. IV 14, 4, a Ulpian. Regul. 1, 24.

¹⁷ Přeloženo podle konjektury ve vydání P. Krügera a W. Studemunda (ed. VI, Berolini 1912). Paulus na uv. místě píše: Plures autem quam centum ex maiori numero servorum manumitti non licet.

¹⁸ Colum. III 3 nam ut amplissimas impensas vineae poscant, non tamen excedunt septem iugera unius operam vinitoris. — Saserna, jak píše Varro (r. r. I 18, 2), uváděl, že stačí jeden otrok na 8 jiter, neboť okope jedno jitro za 4 dny (ibid. I 18, 6 et magis in hoc Saserna probandus, qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum satis esse; srov. též I 18, 2 tametsi quaternis operis singula iugera possit [sc. confodere]).

¹⁹ Cato 11, 1 Quo modo vineae iugera C instruere oporteat. Vilicum, vilicam, operarios X, bubulcum I, asinarium I, salictarium I, subulcum I, summa homines XVI.

²⁰ Cato 10, 1 Quo modo oletum agri iugera CXL instruere oporteat. Vilicum, vilicam, operarios quinque, bubulcos III, asinarium I, subulcum I, opilionem I, summa homines XIII.

²¹ Plin. Epist. VI 3.

²² O způsobu přepočítávání viz pozn. 35.

²³ Plin. Epist. III 19, 8.

²⁴ Horat. Epist. I 14.

²⁵ Srov. N. A. Maškin, Principat Avgusta, Moskva—Leningrad 1949, str. 462; srov. též R. H. Barrow, Slavery in the Roman Empire, London 1928, str. 95. — Z Horatiovy Satiry II 7, 118 by sice plynulo, že pracovalo na jeho sabinském statku 8 otroků (accedes opera agro nona Sabino); ale ten údaj se může týkat jen otroků určených k těžké práci, pokud se o něj vůbec můžeme opřít (srov. výklad P. Lejaye v jeho komentovaném vydání Horatiových Satir, Paris 1911, str. 579).

²⁶ M. J. Sergejevová, Pompei, Moskva—Leningrad 1949, str. 299—303; čes. překl. Pompeje, Praha 1953, str. 242—245.

²⁷ Její popis viz tamtéž, rus. orig. str. 282—299, čes. překl. str. 229—242.

²⁸ Tamtéž, rus. orig. str. 303—309, čes. překl. str. 245—250.

²⁹ Plin. Nat. hist. XVIII 35.

³⁰ Na př. H. Dessau, Geschichte der römischen Kaiserzeit, II. Bd., 2. Abt., Berlin 1930, str. 418 n., vykládá tu Pliniovu větu tak, že prý latifundia patřila v době Pliniově již minulosti; ovšem Dessau zahrnuje pod pojem latifundia zřejmě jen otrokářské velkostatky.

³¹ Varro r. r. I 17, 2 Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utrisque liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie...

³² CIL IX 1455, XI 1147.

³³ Th. Mommsen, Die italische Bodentheilung und die Alimentartafeln, Hermes XIX, 1884, str. 393—416, Gesammelte Schriften, 5, Berlin 1908, str. 123—145.

³⁴ J. Kromayer, Die wirtschaftliche Entwicklung Italiens im II. und I. Jahrhundert vor Chr., Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, XVII, 1914, str. 164 n.

³⁵ Kromayer počítá — opřaje se o údaj Columellův (III 3) ve spojení s údajem Varro-

novým (r. r. III 2, 15) — s průměrnou cenou 2000 sesterciů za jedno jitro půdy, ale domnívám se, že je v té době pravděpodobnější cena poněkud nižší, snad 1500 sesterciů (kromě jiných důvodů mne k tomu závěru vedou zejména některé stesky Plinia Mladšího, Epist. III 19; VI 1; X 8, 5, které svědčí o poklesu ceny půdy v té době). Podle toho by bylo za Traiana v Beneventu z uvedených 50 zemědělských celků 18 drobných usedlostí, 30 středních usedlostí a dvorců a 2 statky, kdežto ve Veleii a Placentii by bylo rovněž z 50 uvedených zemědělských celků jen 6 drobných usedlostí, 31 středních usedlostí a dvorců, 11 statků a 2 velkostatky. — Sám Kromayer odděluje od sebe zemědělské usedlosti do 5 ha (t. j. do 20 jiter), 5—10 ha a nad 10 ha, zřejmě jen podle nějakého novodobého anebo subjektivního dělení.

³⁶ *Auson.* III 1 (4) *Salve, herediolum, maiorum regna meorum... (9) Parvum herediolum, fateor, set nulla fuit res | parva umquam aequanimis, adde etiam unanims... (17) Verum ager iste meus quantus sit nosce... (21) Agri bis centum colo iugera, vinea centum | iugeribus colitur prataque dimidio, | silva supra duplum, quam prata et vinea et arvum; | cultor agri nobis nec superest nec abest.*

³⁷ *Catull.* 115 a 114.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ВЕЛИЧИНЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЕДИНИЦ ДРЕВНЕЙ ИТАЛИИ

Предлагаемая статья рассматривает вопрос о том, каким образом сами римляне, по всей вероятности, распределяли по величине сельскохозяйственные единицы. Земельные наделы, которые получали римские колонисты эпохи первых веков республики, бесспорно являются мелкими крестьянскими хозяйствами, а *villa* Катона представляет собой имение средней величины. Узаконенные Тиб. Гракхом площади можно считать высшими пределами: 30 югеров для мелкого крестьянского хозяйства, 500 югеров для имения. Ценной опорой служит далее *lex Fufia Caninia*, распределяющая римлян в пять разрядов, с учетом количества рабов. Используя в качестве связующего звена данные Катона (11,1; 10,1) и Колумеллы (3,3), автор приходит к следующему распределению: 1) мелкое крестьянское хозяйство — до 30 югеров, 2) среднее сельское хозяйство — от 30 до 150 югеров, 3) имение средней величины — от 150 до 500 югеров, 4) крупное земельное владение — от 500 до 2000 югеров, 5) латифундия — свыше 2000 югеров.

Перевод: С. Жаж

DIE ABSTUFUNG DER LANDWIRTSCHAFTEN IM ALTEN ITALIEN

Es handelt sich um die Frage, wie etwa selbst die Römer ihre Landwirtschaften abgestuft hatten. Die den frühromischen Kolonisten zugewiesenen Ackerportionen sind ohne Zweifel kleine Landwirtschaften, in Catos Villa findet man ein Beispiel eines mittelgroßen Gutes. Die vom Tib. Gracchus festgestellten Ausmaße bilden wahrscheinlich die höchsten Grenzen: 30 Morgen für kleine Landwirtschaft, 500 Morgen für ein Gut. Ein wertvoller Stützpunkt kommt in der *Lex Fufia Caninia* vor, die die Römer nach dem Besitze der Sklaven in fünf Gruppen einteilt. Der Verfasser benutzt hier als Bindemittel zwei Angaben des Cato (11, 1; 10, 1) und eine des Columella (III 3) und schließt daraus folgende Klassifikation: 1. kleine Landwirtschaft — höchstens 30 Morgen, 2. größerer Bauernhof — 30 bis 150 Morgen, 3. Gut — 150 bis 500 Morgen, 4. Großgrundbesitz — 500 bis 2000 Morgen, 5. Latifundium — über 2000 Morgen Boden.